

V poslednom čase som sa začal zaoberať introspekciou, to znamená neskúmať druhých ľudí, ale seba. Sám sebe predsa verím, hovorí vedec a spisovateľ Ivan M. Havel

Som pedant, keď sa s niečím hrám, tak potom poriadne

Na prvý pohľad sa môže zdať, že kniha Protázky a odvěty (pre Palác Lucerna vydalo Nakladatelství Lidových novin) je oneskorenou reakciou na jubileum IVANA M. HAVLA. Ten mal sedemdesiatpäťku naozaj predvlani, no všetko je v najlepšom poriadku. Vtedy dostal od množstva svojich blízkych niekoľko postsamizdatových exemplárov gratulovníka, išlo však len o akýsi „polotovar“ budúcej knihy, keďže na konci každého blahoželania bola vždy aj nejaká otázka oslávencovi. Jeho odpovede potom skompletizovali netradičnú publikáciu.

Z názvu knihy je zrejmé, že ste k písaniu pristúpili skutočne ako k odvetu. Svoje odpovede ste na preskáčku zamiešali do vyše 60-stranovej rozpravy, takže každý gratulant si musel pri hľadaní odpovede prečítať celý traktát. Trochu ma, ako vidím, zrádza slovenčina. Čeština slovo „odvěta“ nemá, je to môj novotvar, v ktorom má zaznieť slovo „odvětit“ a až v druhom rade i tá „odvěta“. Ale aj na tom druhom význame niečo je: čo mám robiť s osemdesiatkou úplne rozmanitých otázok, pričom na niektoré z nich ani neviem odpovedať? A tak som sa rozhodol s gratulantami nejako boxovať a vlastne som na rad otázok odpovedal len veľmi nepriamo. S niektorými som sa viac pohral a niekde som zvrtol reč na niečo, čo zaujímalo skôr mňa. Hlavne som to všetko premiešal, aby gratulantom dalo prácu nájsť, na ktoré ich otázky nejako reagujem. Trochu som však hľadel aj na to, aby moju odpoveď mohli čítať i ľudia, ktorí tam otázkami neprispeli, aby to bolo aj pre nich zaujímavé.

A na dôvažok ste text obohatili aj neologizmami, pataslovami...

To vzniklo samovoľne. Často ide vlastne o preklep, ale preklep, ktorý už vznikol skôr, než som ho napísal. To sa mi tak zapáčilo, že som ich vymýšľal ďalej, hoci som spočiatku nemal žiadny systém. Potom mi napadol určitý spôsob tvorby slov, ktorý som nazval „blending“ - dve slová sa akoby zmiešajú, zoberie sa časť jedného a časť druhého, dajú sa dohromady a človek, keď to číta, tak nevie, ku ktorému pôvodnému slovu je to vlastne bližšie. Príkladom je i samotné slovo „odvěta“ v češtině. Páči sa mi, keď tak niekedy vznikne blend, pre ktorý je ešte len treba hľadať niečo, čoho by mohol byť pomenovaním.

Niektoré sú naozaj čarovné - vědovědec, školomocný, paronormální, všememožné. Myslíte, že sa uchytia aj v hovorovej reči?

To je úplne nepredvídateľné, kedy sa niečo ujme a kedy nie. Ale pochybujem, že

áno, pretože to nie je kniha, ktorú budú čítať široké masy. Nové slová sa stávajú súčasťou jazyka najmä vtedy, keď sa často používajú, napríklad v dennej tlači. Bez ohľadu na to o blendingu som už napísal článok do jedného zborníka a mal som o ňom aj tri prednášky.

Vlastne to ani veľmi neprekvapuje, keď si spomenieme, že ste autorom umelého jazyka ptydepe, ktorý použil váš brat Václav v hre Vyrozumenie.

Ten však bol na úplne inom princípe, tam vôbec nešlo o významy, iba o to, aby to boli slová, ktoré v češtine ani v iných bežných jazykoch neexistujú a výrazne sa od seba líšia, aby sa eliminovali omyly z podobne znejúcich slov.

Ako ste prišli na ten nápad?

Na vojenčine som mal dosť času, a keďže na prelome 50. a 60. rokov k nám už prenikalo absurdné divadlo, zdalo sa mi, že také hry dokážem vytvoriť aj ja. Rozhodol som sa napísať celú hru v umelom, vymyslenom jazyku. Stvoril som pár stránok, no za veľa to nestálo. Po návrate z vojny som to dal Václavovi, aby videl, že má tvorivého brata, a on nič. Až po nejakom čase sa ozval, že by to chcel použiť v hre a či by som mu k tomu nevymyslel aj gramatiku.

Takže aj vy ste mali umelecké ambície. Nakoniec, už ako 19-ročný ste napísali prózu Arsemid.

Neviem, ako to pomenovať, to nie je umelecká ambícia, skôr také hranie sa, skúšam si, čo sa všetko dá. Som trochu pedant, takže keď sa s niečím hrám, potom už poriadne.

Čo to znamená?

Ja som toho Arsemida vydal najprv v jednom kuse ako akýsi samizdat a potom po revolúcii ako knižku, potom ešte raz, kde som niečo dopísal, opravil, a znovu, a teraz chystám ďalšie vydanie, kde zasa niečo pridám.

Ale veda a technika dominovala vo vašich záujmoch už vtedy, nie?

Áno, v stredoškolskom veku ma bavila zoológia, neskôr exaktnejšie vedy, fyzika a potom aj matematika. No ak som chcel ísť na vysokú školu, mal som nakoniec len jedinú možnosť - elektrotechniku, aj to iba večerne. Tam som si vybral obor, ktorý bol čo možno najviac teoretický - počítače.

Po skončení školy v závere 60. rokov ste sa dostali na štúdium do USA. Aká to bola skúsenosť, v čom boli najzásadnejšie rozdiely oproti tomu, čo ste poznali tu?

V Berkeley boli všetky obory sústredené v jednom parku, campuse, zo spoločnej ponuky som si vyberal najrôznejšie prednášky, ktoré ma zaujímali. Popri prelínaní všetkých oborov som spoznal iný štýl práce študentov, založený na spolupráci pri vysvetľovaní si látky, ale nie pomáhajú si napríklad odpisovaním jeden od druhého. Čo sa týka výskumu, profesori sa oveľa viac venovali bádaniu a len mierne prednášali, kým tu to bolo takmer opačne. Navyše, vedci tam veľmi veľa cestovali, navštevovali sa na univerzitách, kde prednášali o svojich výsledkoch.

Československo bolo vtedy už okupované, nemali ste chuť emigrovať?

Ja som sa rozhodol už vopred, že sa vrátim, takže som sa ani nedostal k tomu, aby som váhal. Mnoho Čechov tam bolo tiež dočasne, ale potom začali špekulovať, hrozne im to víťalo hlavou a o ničom inom nehovorili. A keď sa rozhodli zostať, zasa rozprávali o tom, čo by ich čakalo na hraniciach, keby sa vrátili.

Po návrate ste nastúpili do akadémie vied, aká tam bola atmosféra, kopírovala náladu spoločnosti?

Bol som v skupine výskumníkov, ktorá vlastne vznikala od študentských čias, ale bolo vidieť, ako všetko berú tak trochu na ľahkú váhu, hraničiacu so švejkovstvom vo vede. Na akadémii vtedy nepanovalo príliš silné nasadenie, málokto bol posadnutý svojím bádáním. A vzhľadom na fakt, že sa nemohlo jazdiť do cudziny a nebola k dispozíci západná odborná literatúra, tak tí, ktorí skutočne chceli niečo robiť, si museli vybrať obor, ktorému sa na Západe nik nevenoval. Tým však, hoci aj niečo rozvíjali veľmi dobre, nemohli získať potrebnú medzinárodnú prestíž.

Po Charte 77 ste museli odísť z akadémie. Dá sa, ak to porovnáme s literatúrou, robiť veda do šuplíka?

Stále som mal záujem o to, čo sa deje, nielen v umelej inteligencii, ktorá ma vtedy začala zaujímať teoreticky, ale aj v iných oboroch. A či sa dá robiť? Dá, ale veľmi výnimočne. Málokto to dokáže v situácii, keď to nemá inštitucionálne zabezpečené, keď za to nie je ani platený. Ale našli sa ľudia, ktorí pokračovali, napríklad Petr Vopěnka v matematike si šiel po svojom, neovplyvnený trendami a urobil závažnú prácu. Ja som aspoň chodil na rôzne semináre, jazdil na domáce konferencie a občas som na nich i prednášal.

Vy ste v tom čase organizovali bytové prednášky.

Bolo ich po Prahe viac, u nás v byte raz za dva týždne. Išlo o prednášky zo všetkých možných oborov a ako sa teraz ukázalo, pod starostlivým dohľadom polície, ale tá priamo zasahovala len výnimočne. Bol to taký osvietený spôsob šírenia vedomostí.

Hneď po revolúcii ste spoluzakladali Centrum pre teoretické štúdiá, čo je jeho zmyslom?

To vzniklo vlastne ako nadviazanie na tie bytové semináre, kde sa debatovalo naprieč rôznymi humanitnými a prírodovednými obormi. Mali sme predstavu, že v centre budú pracovať vynikajúci špecialisti, pokiaľ možno teoretici z rôznych oborov, a prinajmenšom už tým, že sú fyzicky blízko seba, budú mať možnosť často spolu hovoriť i o svojej práci, a tak sa tie obory budú akoby miešať.

Prečo je dobré ich miešať?

To je problém neskorého novoveku, že vznikali disciplíny, ktoré sa od seba stále viac vzdŕaľovali. Na elimináciu tohto trendu sme zvolili novú stratégiu – nielen vziať dva obory a preklenúť ich, ale zaoberať sa problémami, ktoré sú spoločné viacerým oborom. Teraz sa napríklad venujeme téme procesov a udalostí, teda čo

sa považuje za proces a čo za udalosť v rôznych oboroch. Predtým sme hovorili o pravde vo vede, alebo o matematizácii v prírodných vedách, aj to sú témy, prítomné vo všetkých oboroch.

Aký je podľa vás vzťah humanitných a prírodných vied?

Ja sa väčšinou snažím obhajovať prírodné vedy pred humanitnými bádateľmi a humanitné obory pred prírodovedcami, pretože niekedy sa skutočne stretávam až takmer s obmedzenosťou. Napodiv filozofi sú otvorenejší voči prírodným vedám než prírodovedci filozofii.

Vedecké výskumy bežne pracujú so štatistikou, ktorej vy nie ste naklonený.

Prečo?

Lebo zmazáva rozdiely a výnimky, a tie sú najzaujímavejšie. Povedzme v psychologickom výskume štatistika zhrnie získané údaje, vyjde jej akýsi priemer a povie sa, že to je psychológia človeka. Trochu to zjednodušujem, ale snád' mi rozumiete. Ja som sa v poslednom čase začal zaoberať práve opačným spôsobom, a to introspekciou. To znamená neskúmať druhých ľudí, ale seba. Sám sebe predsa verím.

A aké sú vzťahy vedy a umenia?

Dal by som prednosť, aby vznikali nečakane, samovoľne. Nemám rád, keď výtvarník explicitne tvrdí, že sa snaží nájsť súvislosť s vedou, a v humanitných vedách je zasa nebezpečenstvo, že budú hľadiť na umenie z príliš veľkého nadhľadu. Momentálne čítam knihu o vzťahu hudby a výtvarného umenia, ktorá sa snaží nájsť súvislosti priestoru a času v oboch oblastiach. Duch doby spôsobil, že tu sú akési podobnosti. To je tá veda o umení, ktorú uznávam, ktorá nemá snahu z umenia urobiť akoby prírodovedu, ale nájsť niečo, čo tam vzniká samo od seba, bez vedomia tých tvorcov.

Čo považujete za hlavnú úlohu vedy?

Často mám snahu byť úchylkou. Celý život som bol vždy zvedavý, nie na detaily, ale ako principiálne funguje vesmír, ako je svet usporiadaný. Vždy mi bola bližšia snaha preniknúť pod povrch vecí ako nejaké aplikácie vedy. Žiaľ, teraz je trend zdôrazňovať práve aplikácie, a je to vedené akýmsi skrytým, ale všadeprítomným pragmatizmom. Iste, vynálezca nachádza zmysel života v tom, že objaví niečo, čo funguje a čo sa dá použiť. Ale teoretik v nejakom obore alebo filozof by nemal úplne podliehať praktickým motiváciám.

Existuje vo vede gýč?

Ak pod gýčom vidím niečo, čo sa snaží byť páčivé, snaží sa pôsobiť na city, tak môže existovať. Napríklad keď sa vedec zaoberá tým, čo vyhovuje skôr konzumentom, než že by bol problémom posadnutý. Istá odnož toho je pomerne veľký vzrast pseudo-populárnej literatúry, vzniká obrovské množstvo vyslovene gýčovitých, skoro bulvárnych kníh, kde sa rozvinie nejaká chytľavá téma s dôrazom na najrôznejšie záhadnosti. Nič proti záhadám, sú motorom vedy, ale

využívať ich vyslovene na prilákanie čitateľov, to podľa mňa nie je to pravé. Také knihy sa dajú poznať podľa toho, že bežní kníhkupci ich vystavujú tam, kde sú najviac na očiach.

Môže veľké vedecké povedomie vplývať aj na morálku, môže takpovediac zlepšovať človeka?

Keď človek pochopí, že svet je zložitejší, než si myslí, že sú veci, ktoré príroda dokáže a ľudia nie, bude skromnejší a nebude toľko vyzdvihovať materiálnu stránku života. Prevedie primitívnejšie myslenie na menej primitívne. A tomu veda môže pomôcť.

Denník N, 24. máj 2015